

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОБМЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКА МІСТИТЬ ОЗНАКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ

Кудінов С. С., Шинкар Т. І.

Стаття присвячена вивченню механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, зазначимо, що метою статті є викладення результатів проведеного аналізу чинних кримінально-правових механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, актів перспективного законодавства та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших розвідок у цій сфері.

Механізм обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки в загальному вигляді становить передбачений законодавством режим тимчасового загального або конкретно індивідуального призупинення чи звуження обсягу права людини і громадянина на інформацію, яке здійснюється спеціально уповноваженими на це суб'єктами з метою захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання забезпечення національної безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці кримінально-правових механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, що вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України, тому ця проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Авторами проаналізовано чинні кримінально-правові механізми обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, акти перспективного законодавства та сформульовано на цій основі науково обґрунтовані пропозиції щодо подальших розвідок у цій сфері. Проаналізовано сутність та зміст явища колабораціонізму. Автори дійшли висновку, що саме колаборанти часто відігравали визначальну роль у сприянні захопленню українських територій та допомозі агресору. Обґрунтовано необхідність впровадження кримінальної відповідальності за прояви колабораціонізму, яка допоможе захистити національні інтереси України в умовах агресії Росії.

Ключові слова: механізм обмеження прав громадян, національна безпека, право на інформацію, кримінально-правовий механізм обмеження прав на інформацію, колабораціонізм, колаборанти, державна зрада.

Kudinov S. S., Shynkar T. I. Criminal law mechanisms of limiting information activities characterized by collaboration signs

The article is devoted to the mechanisms of limiting information activities, which contain signs of collaborationism. Based on the relevance and significance of the problem, the purpose of the article is to present the results of the analysis of the current criminal-legal mechanisms for limiting information activities, which contain signs of collaborationism, acts of prospective legislation, and the formulation of scientifically based proposals for further investigations in this area on this basis.

The mechanism of limiting the rights of citizens to information in the interests of ensuring national security in general is a regime provided by legislation for the temporary general or specific individual suspension or narrowing of the scope of the right of a person and a citizen to information, which is carried out by specially authorized entities for the purpose of protecting state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional system and other national interests of Ukraine from real and potential threats.

It is important to note that, despite the exceptional importance and relevance of the issue of ensuring national security, domestic and foreign science has not paid enough attention to the development of criminal-legal mechanisms for limiting information activities that contain signs of collaborationism, which indicates significant gaps in the current legislation of Ukraine. Therefore, this problem needs further scientific research.

The authors analyzed the current criminal-legal mechanisms of limiting information activities that contain signs of collaborationism, acts of prospective legislation, and based on this, scientifically substantiated proposals for further investigations in this area were formulated. The essence and content of the phenomenon of collaborationism

are analyzed. The authors came to the conclusion that it was the collaborators who often played a decisive role in facilitating the seizure of Ukrainian territories and helping the aggressor. The necessity of introducing criminal liability for manifestations of collaborationism, which will help protect the national interests of Ukraine in the conditions of Russian aggression, is substantiated.

Key words: *the mechanism of exchange of the rights of citizens, national security, the right to information, the criminal-legal mechanism of the exchange of rights to information, collaborationism, collaboration, sovereignty.*

Постановка проблеми. Гібридний характер агресії, що здійснюється Російською Федерацією не лише у військовій, але є інших сферах, змушує державу застосовувати додаткові механізми захисту національної безпеки, у тому числі й обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки за допомогою кримінально-правових норм. Зокрема, на розгляд Верховної Ради України регулярно надходять законопроекти, присвячені такому явищу, як колабораціонізм, яке притаманне не тільки населенню окупованих територій, але й території, підконтрольній українській владі, в тому числі й у глибокому тилу. Нині явище колабораціонізму не криміналізоване та розглядається здебільшого в контексті злочинних діянь, охоплюваних державною зрадою, тоді як його правова природа має більш широкі форми прояву, у тому числі й щодо обмеження прав громадян на інформацію.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, зазначимо, що метою статті є викладення результатів проведеного аналізу чинних кримінально-правових механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, актів перспективного законодавства та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших розвідок у цій сфері.

Аналіз останніх публікацій. Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання забезпечення національної безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці кримінально-правових механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, що вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України.

Разом з тим у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблеми. Теоретичним аспектам сутності механізму обмеження

прав людини і громадянина присвячені праці таких вчених-правознавців, як О. Андрієвська, А. Ашихмина, К. Волинка, О. Дубов, Осинська, О. Кузнєцова, Л. Летнянчин, А., Марущак, А. Мерник, С. Пчелінцев, І. Савенкова, М. Савчин, Б. Сидорець, О. Скрипнюк, В. Сорокун, Т. Слінько, Є. Ткаченко, О. Тодика, С. Шевчук, В. Шеломенцев та ін. Окремі аспекти злочинів проти основ національної безпеки досліджували такі вчені, як С.І. Афанасенко, В.А. Гришук, В.К. Матвійчук, Л.В. Мошняга, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, І.О. Томчук, М.І. Хавронюк, Р.Л. Чорний тощо.

Попри значну теоретичну базу дослідження механізму обмеження прав людини і громадянина, у науковій сфері недостатньо розкрито сутність кримінально-правових механізмів обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки, тому ця проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Результати дослідження. Механізм обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки в загальному вигляді становить передбачений законодавством режим тимчасового загального або конкретно індивідуального призупинення чи звуження обсягу права людини і громадянина на інформацію, яке здійснюється спеціально уповноваженими на це суб'єктами з метою захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Враховуючи те, що інститут обмеження прав є міжгалузевим та включає норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, господарського законодавства, а організаційно-правові засади обмеження прав людини і громадянина закріплені в нормах різних галузей права, можна говорити про існування механізмів (у множині) обмеження прав громадянина на інформацію. В інформаційно-правовій сфері це адміністративно-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію, господарсько-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію, цивільно-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію, кримінально-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію тощо.

Для більш широкого визначення кримінально-правового механізму обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки його вивчення доцільно проводити в організаційній та нормативно-правовій площинах. При цьому нормативно-правова скла-

дова включає аналіз норм Кримінального кодексу України (далі – ККУ), які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти основ інформаційної безпеки, а організаційна – систему судових органів та органів досудового розслідування, що мають отримати повноваження притягувати до кримінальної відповідальності у цій сфері. Таким чином, для визначення механізму кримінально-правового обмеження прав громадян на інформацію в інтересах національної безпеки потрібне вивчення кожного з цих елементів.

Так, кримінально-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію регулювався різними нормами ККУ. Наприклад, у ст. 329 ККУ об'єктом посягання є режим державної таємниці, тобто встановлений єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці, що забезпечує безпеку держави. ККУ також передбачає відповідальність і за інші види поширення дезінформації або суспільно шкідливої інформації (наприклад, свідомо неправдиве повідомлення про підготування вибуху, підпалу або решту дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками (ст. 250), порушення недоторканності приватного життя (ст. 182), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168), розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232) тощо).

Що стосується злочинів проти основ національної безпеки, то інформаційної сфери стосуються норми ст. ст. 109, 110, 111, 114 ККУ. Зокрема, кримінальна відповідальність за цими статтями передбачена за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ст. 109); умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ст. 110); передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства (ст. 114) тощо [1].

Застосування вищеперерахованих норм як частини кримінально-правового механізму обмеження прав громадян на інформацію у мирний час довело свою ефективність, але на території сучасної України виникають кризові ситуації, які загрожують національній безпеці України, що потребує

розробки окремого кримінально-правового механізму обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [2]. Такою загрозою виступає, зокрема, гібридна війна, яка ведеться Російською Федерацією по відношенню до України, у тому числі в інформаційній сфері. Результатом такої гібридної діяльності виступає поширення такого явища, як колабораціонізм.

Аналіз норм ККУ свідчить про те, що в цьому нормативно-правовому акті немає окремої статті, присвяченої цьому явищу, тому кваліфікація злочинів здійснюється відповідно до ст. 111 ККУ, в якій об'єктивну сторону складають: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Але наскільки стаття 111 ККУ підходить для кваліфікації такого явища, як колабораціонізм? Зокрема, колабораціонізм передбачає як наслідок обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки, наприклад, за здійснення публічних закликів до підтримки дій ворога у здійсненні ним збройної агресії або збройного конфлікту проти України, організацію та участь у проведенні інформаційних кампаній, спрямованих на забезпечення підтримки ворога тощо.

Для кращого розуміння цього явища потребує детального аналізу сутність та зміст явища колабораціонізму. Колабораціонізм (від франц. “collaboration” – «співпраця, співробітництво») – усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам. У законодавстві більшості країн колабораціонізм кваліфікується як злочин проти своєї держави, зрада [3].

Колаборанти (франц. “collaborationnistes”) – особи, які співробітничали з окупаційними властями у країнах, тимчасово захоплених нацистською Німеччиною під час Другої світової війни. У кримінальному порядку колаборанти несли відповідальність як за зраду батьківщини та деякі інші державні і військові злочини [4]. Вперше використав термін «колабораціонізм» генерал Анрі Петен, який очолював так званий режим Віші

та закликав французів до співпраці з нацистською Німеччиною. На території України «український колабораціонізм» виник в період Другої світової війни, коли йшлося про співдію українців із нацистами та німецькою окупаційною владою. Отже, природа колабораціонізму має більше історичний характер, ніж кримінально-правовий.

Для вирішення питання застосування механізму кримінально-правового обмеження прав громадян на інформацію через криміналізацію колабораціонізму в сучасних умовах потрібно проаналізувати законопроекти, які подавались на розгляд Верховної Ради України, щодо цього питання.

По-перше, з початку російської агресії колабораціонізм як явище розглядалось у Верховній Раді України багато разів з 2014 і по теперішній час. Вперше про колабораціонізм згадувалось у проекті Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України» № 4473-1 від 19 березня 2014 року [5], але в результаті змін стаття 10 «Колабораційна діяльність» так і не була прийнята. Згодом на розгляд Верховної Ради були запропоновані законопроекти «Про заборону колабораціонізму» № 6170 від 09 березня 2017 року [6], «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» № 7425 від 20.12.2017 [7], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм)» № 2549 від 06.12.2019 [8], «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм)» № 5135 від 23.02.2021 [9], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність)» № 5143 від 24.02.2021 [10], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» № 5144 від 24.02.2021 р. [11].

По-друге, в законопроектах згадувалися терміни «колабораційна діяльність» або «колабораціонізм» та внесення відповідних змін ККУ шляхом доповнення статтею 111¹. У законопроектах надані такі визначення:

– колабораційна діяльність як умисне, добровільне співробітництво у будь-якій формі з окупаційною державою або її представниками на шкоду державним інтересам України вважається державною зрадою і тягне за собою кримінальну відповідальність [5];

– колабораційна діяльність – це публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до: 1) підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора; 3) невизнання поширення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями України [10];

– колабораціонізм – це співпраця громадянина України з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, крім випадків, передбачених частиною другою статті 3 Закону України «Про заборону колабораціонізму» [6];

– колабораціонізм – це умисне і добровільне співробітництво громадянина України з державою-агресором або її представниками у будь-якій формі в інтересах держави-агресора і на шкоду національній безпеці України чи її союзників [9];

– колабораціонізм – це особлива форма державної зради, яка полягає у військовому, політичному, економічному, адміністративному, культурному, інформаційному, медійному співробітництві громадянина України з державою-агресором або її представниками, створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [8];

– колабораціонізм – співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту [7].

По-третє, форми прояву колабораціонізму в інформаційній сфері сформульовані в законопроектах по-різному, але при детальному аналізі можна сформулювати загальні:

1) організація масових заходів політичного характеру (мітинги, демонстрації, пікетування, страйки) в рамках співробітництва з ворогом з метою сприяння та надання йому допомоги

у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, підтримки органів, самопроголошених чи створених ворогом, які виконували чи виконують на тимчасово непідконтрольній Україні території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, а також активна участь у таких заходах з метою підтримки [6; 7; 9];

2) неодноразове розміщення для загального перегляду у соціально орієнтованому ресурсі мережі Інтернет закликів до підтримки дій ворога у здійсненні ним агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України; закликів до підтримки органів, самопроголошених чи створених ворогом, які виконували чи виконують на тимчасово непідконтрольній Україні території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, а також розповсюдження такої інформації в мережі Інтернет з метою забезпечення зазначеної підтримки [7; 9];

3) здійснення публічних закликів до підтримки дій ворога у здійсненні ним збройної агресії або збройного конфлікту проти України, закликів до підтримки органів, самопроголошених чи створених ворогом, які виконували чи виконують на тимчасово непідконтрольній Україні території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, з використанням засобів масової інформації [7; 9; 6]. Кримінальна відповідальність передбачена за публічні заклики до колабораціонізму, а також виготовлення матеріалів із закликами до колабораціонізму з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів [8];

4) заклики, проведення агітації серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів з метою забезпечення підтримки агресивних дій ворога, розгортання збройного конфлікту проти України [7] або здійснення громадянином України пропаганди у навчальних закладах незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження освітніх стандартів держави-агресора у таких навчальних закладах [10];

5) організація та участь у проведенні інформаційних кампаній, спрямованих на забезпечення під-

тримки ворога під час здійснення ним збройної агресії або збройного конфлікту проти України [7; 9];

6) організація та проведення заходів політичного характеру та/або здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах [10] або організація та проведення під контролем держави-агресора виборів, референдумів, опитувань, плебісцитів та інших форм безпосереднього волевиявлення громадян на тимчасово окупованих територіях [9; 10];

7) дії окремих осіб, які спрямовані на співробітництво, сприяння та надання допомоги ворогу при здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, що передбачає здійснення інформаційно-психологічної війни, приниження української мови і культури, публічну наругу над державним прапором України, державним гербом України або державним гімном України, фальшування української історії, формування засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу [7];

8) будь-які інші форми співпраці з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями [6].

При цьому публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невідзначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації. А під інформаційною діяльністю розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації [10].

По-четверте, законопроекти, які були запропоновані в період 2014-2017 років, мали застереження щодо звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які були змушені до співпраці з агресором. Цього не можна сказати про законопроекти 2021 року. Так, проєкт закону України «Про заборону колабораціонізму» № 6170 від 09.03.2017 р. визначає, що не підлягають відповідальності за колабораціонізм громадяни України, які були змушені співпрацювати з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями під впливом фізичного примусу, тортур чи катувань [6]. Обмеження,

визначені в законопроекті, не можуть бути застосовані щодо осіб, які співпрацювали з ворогом, сприяли йому та надавали допомогу при здійсненні ворогом збройної агресії або збройного конфлікту проти України: 1) за наслідком застосування фізичного примусу до особи або членів її родини, що підтверджується належними доказами; 2) у зв'язку з погрозою вбивством або застосуванням насильства, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення таких погроз та при наявності належних доказів; 3) з метою усунення загрозливої небезпеки, якщо вона в даній обстановці не могла бути усунена іншими засобами і якщо заподіяна шкода є рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена (крайня необхідність), що підтверджено належними доказами [7].

По-п'яте, в більш ранніх законопроектах передбачалось, що дія закону розповсюджувалась на громадян України, які співпрацюють з російською окупаційною владою лише на території створених чи підтримуваних Російською Федерацією незаконних збройних формувань, а також в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей. Дія останніх законопроектів розповсюджується на територію всієї України щодо значної категорії осіб.

По-шосте, крім Кримінального кодексу (нормативно-правовий аспект), законопроекти передбачають зміни до Кримінально-процесуального кодексу (організаційний аспект). Зокрема, слідчі органів безпеки повинні будуть здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, які будуть передбачені статтею 111-1.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Саме колаборанти часто відігравали визначальну роль у сприянні захопленню українських територій та допомозі агресору. Унікальні для XXI століття події, які відбулися на території України (зокрема, анексія Криму), та способи здійснення ворожих дій вимагають розробки нових підходів до протистояння агресору. З огляду на це впровадження кримінальної відповідальності за прояви колабораціонізму допоможе захистити національні інтереси України в умовах агресії Росії. З іншого боку, межа між колабораціонізмом і державною зрадою доволі тонка, тому що термін «колабораціонізм» досить розмитий, він українською рідко використовується в юридичних актах.

Крім того, деякі формулювання суб'єктів кримінальної відповідальності в законопроектах невідроздільно широкі та можуть стосуватися великої кількості людей, тим самим створюючи умови для усунення владою «неугодних людей». Отже, перш ніж впроваджувати кримінальну відповідальність за колабораціонізм, необхідно детально вивчити з боку науковців та практикуючих юристів запропоновані законопроекти.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 21.11.2021).
3. Грабовський С.І. Колабораціонізм. *Енциклопедія сучасної України* : у 30 т. / ред. кол. І.М. Дзюба ; НАН України, НТШ ; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001-2020. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4446 (дата звернення: 21.11.2021).
4. Колабораціоністи. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко. 2001. Т. 3. Київ, 2001. 792 с. URL: <https://leksika.com.ua/18480527/legal/kolaboratsionisti>.
5. Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України : проект Закону № 4473-1 від 19.03.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50320 (дата звернення: 21.11.2021).
6. Про заборону колабораціонізму : проект Закону № 6170 від 09.03.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6131 (дата звернення: 21.11.2021).
7. Про захист української державності від проявів колабораціонізму : проект Закону № 7425 від 20.12.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192 (дата звернення: 21.11.2021).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм) : проект Закону № 2549 від 06.12.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67568.
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм) : проект Закону

№ 5135 від 23.02.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71206 (дата звернення: 21.11.2021).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) : проєкт Закону № 5144 від 24.02.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220 (дата звернення: 21.11.2021).

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність) : проєкт

Закону № 5143 від 24.02.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71219 (дата звернення: 21.11.2021).

Кудінов С. С.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національної академії правових наук України
Шинкар Т. І.,
кандидат юридичних наук,
докторант Національної академії
Служби безпеки України